

УДК 271.4(477)+821.161.2 "04/14"

Корпанюк М.

ОДИН З КОГОРТИ РОЗБУДОВНИКІВ РЕНЕСАНСНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Анотація. Творчість Касіяна (Калліста) Саковича є коштовним скарбом в національних ренесансно-класицистичній літературі, філософії, полемічній публіцистиці та братсько-освітньому русі першої половини XVII ст. Прагнучи якнайбільше бути корисним для свого народу в про європейському поступі, він не тільки опрацьовував актуальні теми героїчної боротьби з ворогами (поема-панегірик про Петра Сагайдачного), наукові новітні філософські трактування вчень про душу, Аристотелеву спадщину, зв'язків філософії з релігією, але й наполегливо пропонує шляхи подолання схоластизму в православ'ї, низького рівня реформ в грекокатолицизмі, своє бачення потреби наукового підходу до віровченевих питань, котрі викликали значний спротив, що й призвело Саковича до переходу з православ'я в унію, а згодом і до римокатолицизму.

Колоритна й глибокоерудована постать Касіяна Саковича, етапний рівень його наукового й літературного доробку привернув увагу вчених-медієвістів М.Максимовича, М.Грушевського, Б.Криси, П.Крالياка, Ади і Богдана Бичків, Валерія Шевчука. Потреба в подальших студіях його спадщини зростає, тому ця розвідка є невеличким внеском в її осягнення.

Ключові слова: Касіян Сакович, філософія, поет, братський рух, богослов, полеміст, навчитель, реформатор.

Інформація про автора: Корпанюк Микола Павлович, доктор філологічних наук, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання, ДВНЗ «Переяславський державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Електронна адреса: scovoroda2006@ukr.net

Korpaniuk M.

ONE OF THE BUILDERS OF RENAISSANCE VALUES OF UKRAINIAN NATION

Abstract. The creativity of Kasiian (Kallist) Sakovych is the precious treasure in the national Renaissance and classical literature, philosophy, polemical journalism, fraternal and educational movement of the first half of the 17th century. He strived to be as useful as possible for his nation in the European progress, he worked not only on the current topics of the heroic struggle against enemies (poem-panegyric about Petro Sahaidachnyi), scientific latest philosophical interpretations of the doctrine of the soul, Aristotle's legacy, connections of philosophy and religion. He insistently offered the ways to overcome scholasticism in the Orthodox Christianity, the low level of the reforms in the Greek Catholic Church, his vision of the need for a scientific approach to doctrinal issues, which caused considerable resistance and led Sakovych to transition from Orthodoxy to the union, and then to Roman Catholic Church.

The colourful and deeply erudite figure of Kasiian Sakovych, the stage level of his scientific and literary work attracted attention of the medievalist scholars such as M. Maksymovych,

M. Hrushevskiy, B. Krysa, P. Kraliuk, Ada and Bohdan Bychky, Valerii Shevchuk. The need of further studies of his legacy is growing, so this article is a small contribution to its understanding.

Key words: *Kasiian Sakovych, philosophy, poet, fraternal movement, theologian, polemicist, teacher, reformer.*

Information about author: *Korpaniuk Mykola, Doctor of Philological Sciences, Professor of Ukrainian and Foreign Literature and Teaching Methods Department SHEE «Pereiaslav Hryhoriï Skovoroda State Pedagogical University».*

E-mail: *scovoroda2006@ukr.net*

Korpaniuk M.

JEDEN Z GRONA PROMOTORÓW ZASAD RENESANSOWYCH NARODU UKRAIŃSKIEGO

Streszczenie. *Twórczość Kasjana (Kallistusa) Sakowycza jest cennym skarbem narodowej renesansowo-klasycystycznej literatury, filozofii, dziennikarstwa polemicznego i ruchu bratersko-wychowawczego pierwszej połowy XVII wieku. Starając się być jak najbardziej użytecznym dla swojego ludu w sprawie wdrażania postępów europejskich, Sakowycz pracował nad bieżącymi tematami heroicznej walki z wrogami (wiersz-panegiryk o Piotrze Sahajdacznym), najnowszymi naukowymi interpretacjami filozoficznymi doktryny duszy, spuścizną Arystotelesa, filozofią i religią, sposobami przewyciężenia scholastyki w prawosławiu, niskiego poziomu reform w greckim katolicyzmie. Jego wizja konieczności naukowego podejścia do zagadnień doktrynalnych wywołała znaczny opór, co doprowadziło Sakowycza do przejścia od ortodoksji do unictwa, a następnie do katolicyzmu rzymskiego.*

Postać Kasiyana Sakowycza, poziom jego pracy naukowej i literackiej przyciągnęły uwagę uczonych-mediewistów M. Maksymowycza, M. Hruszewskiego, B. Krysy, P. Kraliuka, Ady i Bohdana Byczkiwów, Walerego Szewczuka. Rośnie potrzeba dalszych badań nad jego spuścizną, więc eksploracja ta stanowi niewielki wkład w jej zrozumienie.

Słowa kluczowe: *Kasjan Sakowycz, filozofia, poeta, bractwa, teolog, polemista, nauczyciel, reformator.*

Nota o autorze: *Korpaniuk Mykoła, doktor filologii, profesor, katedra literatury ukraińskiej i światowej oraz metodyki nauczania, Państwowy Uniwersytet pedagogiczny imienia Hryhoriya Skovorody w Perejasławiu.*

E-mail: *scovoroda2006@ukr.net*

Становлення, розвиток і утвердження унійної (греко-католицької) Церкви в Україні пов'язані з подвижницькою діяльністю патріотично, конфесійно, творчо налаштованого духівництва, котре усвідомлювало, які жертвні випробування їм доведеться витримати як з боку колонізаторів (польської шляхти, польської римокатолицької Церкви, угорських протестантів різних станів, московського царепапізму), так і української консервативної православної спільноти. Йдучи шляхом реформаційного очищення духовного стану від «неспорідненого» з віровченневим призначенням духівництва, оновлення та удосконалення віровчення, долучаючись до вчення та практики ісусівців, вони як вважає історик давнього письменства, прагнули «енергійно...тренувати волю й здібності для досягнення праведного життя й апостольського служіння ближньому» [1; с. 73].

Підтримуючи вкрай потрібне подолання міжцерковного розколу в християнстві, взаємопоборювання, котрі сприяли руйнуванню західної католицької та східної православної Церков як представниками інших віровчень, так і еретичними угрупованнями, наші унійники, як прихильники об'єднання цих основних гілок християнства задля його зміцнення, очищення, стали на шляху Христового віровчення, бо він був єдиноправильним у подоланні всебічної кризи в церковному житті як України, так і Європи, коли панували беззаконня, аморальність, невігластво і профанація.

Враховуючи складні й рясні проблеми, що охопили українське православ'я, європейське християнство, тверезий пошук шляхів подолання їх Ватиканом і українськими унійними силами, очоленими митрополитом Михайлом Рогозою, на різні погрози та ганьблення митрополит Іпатій Потій, відкидаючи всі наклепи, в «Унії» наголошує: «зважаючи на недбалість наших головних пастирів, повернутися до кращого порядку і до давнини і святої згоди, яка існувала ще за часів наших предків. Коли ми почали радитися і задумуватися щодо нашої повинності, то замість вдячності за наше старання впали у велику ненависть і неласку у своїх. Наслухалися і надивилися погрозливих слів і листів та небезпек для нас. **Але про це ми не задумуємося, бо задля правди Божої не боїмося за себе** (виокремлення моє. —М.К.) [1; с. 102]. Написано цей твір («Унію») в 1595 році.

Серед когорти високогідних достойників греко-католицької Церкви загальнонаціонального значення, котрі зробили великий внесок в її розбудову в XVII сторіччі, бачимо талановитих богословів, проповідників і організаторів, переконаних адептів об'єднання української та католицької Церков, цебто повернення нашої Церкви до свого першоджерела, утвердженого святителем князем Володимиром Великим і підтримуваного його нащадками на київському державнім троні: Іпатія Потія, Йосипа Вельямина Рутського, архієпископів св.Йосафата Кунцевича, Мелетія Смотрицького, єпископа Якова Сушу, архимандритів Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького. Завдяки тому, що вони, різнобічно обдаровані, вивисокоосвічені, вправні та науково-публіцистичній творчості, пошуковості та національно свідомі українці проєвропейських переконань, їхня творча і конфесійна спадщина для нас, на шляху подолання колоніальної психології, особливо вагома сьогодні.

Вони гідно представляють грекокатолицьку Церкву в сузір'ї видатних національних діячів доби Відродження: римокатоликів Юрія Котермака-Дрогобича, Станіслава Оріховського, Йосипа Верещинського, Яна Замойського, Івана Домбровського, Мартина Пашковського, Себастьяна Фабіана Кленовича; православних Герасима Смотрицького, Івана Вишенського, Захарії Копистенського, Єлисея Плетенецького, Йова Борецького, св. Петра Могили, Гальшки Гулевичівни, князя Костянтина-Василя Острозького тощо; реформатоів Валентина Негалевського, Юрія Немирича, друкаря Івана Федоровича, братських діячів, польсько-українського церковного діяча, ісусівця (єзуїта) Петра Скарги.

Шлях кожного з них до своєї земної самореалізації, до досягнення належного рівня досконалості, виконання взятих обітниць, національних, конфесійних, станових, родинних, особистих зобов'язань і потреб конфесійного розуміння

– характерний українській ментальній бароковій етнопсихології та практиці. В їхніх діях чергується обдумана пошуковість, експериментаторство, набожність, консервативність (Іван Вишенський), прагнення до оновлення (Станіслав Оріховський, Петро Скарга, Касіян Сакович, Мелетій Смотрицький), жертвна самовіддача оновленню (св. Йосафат Кунцевич), свідома щедра добродійність в розбудові освіти (князі Костянтин – Василь Острозький, Ян Замоїський, Олександр Заславський; шляхтянка Гальшка Гулевичівна, церковно-світські братства). Об'єднує цих діячів яскраво окреслена любов до науки, пізнання філософії, риторичного слова й щира віра в Бога, в покликання нести своєю інтелектуально-проповідницькою працею добробут, подолання жорстокостей, недосконалості людей, за діяння котрих відповідальність беруть і на себе як виразників віровченневих переконань, успадкованих від Ісуса Христа та вітчизняних богословів. Як писав Мелетій Смотрицький в «Передмові до читача» в його праці «Тренос», «Діло всіляке, яке людина починає, спосіб та природу його – тобто з якої причини, приводу, нагоди, до якої мети та кінця, а також якими засобами та методами відбувається або відбувалося (згідно з поширеними серед розумних людей міркуваннями) — я маю знати» [2; с. 37].

Серед грона цих видатних національних діячів XVII ст. постать Касіяна (Каліста) Саковича (1578-1647 рр.) уособлює той тип українця, котрий в пошуках омріяного, переконаного не зупиняється на дріб'язковості – він втілює в собі риси ренесансного прагматизму, інтелігентської допитливості, пошуковості. Різномісної компетентності та прагнення зреалізувати здібності щиро і щедро. Джерелами його натхненності були людська мудрість, зокрема антична філософія, вчення богословів, національна героїка, воїнська звитяга середньовічних українців і сучасних йому козаків, особливо гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, та виважені роздуми і висновки про потреби самоудосконалення духівництва і заради подолання спільних негараздів у католицькій і українській православних церквах, об'єднатися їм обом під орудою Римського Папи. Задля втілення цих задумів він, підштовхуваний буденними негараздами в стосунках із православними, унійними діячами, переходив з однієї конфесії до іншої, завершивши свій земний шлях римокатоликом. Такі явища в Старій Україні були не рідкістю, що засвідчує прагнення вірників одержувати моральне задоволення, віровченневу впевненість і радість від сповідання конфесійних вимог, потреб і надбань, належної самореалізації.

У передмові до праці «Трактат про душу», присвяченій добродійцеві князеві Яремі Чарторийському, Сакович, оприявнюючи власне житейське покликання та розуміння його, заявляє: «З натури (людської. – М.К.) походить те, що люди хочуть все знати. Це підтверджує й глава всіх філософів Арістотель, коли говорить в своїй найвищій філософії – «Метафізиці»:(«всі люди за своєю природою прагнуть до знань»). І відбувається це не в наслідок якоїсь іншої причини, а лише тієї, що знання (мистецтво, вмільсть. – В.Н.), є людською досконалістю. Знання ж стає істинним тоді, коли пізнані власні й найближчі причини речей...

На мою думку, найбільша мудрість, найвища філософія, найпотрібніша теологія полягає в тому, щоб пізнати самого себе» [20; с. 444-445]¹. Іван Франко в праці «Наші коляди» з цього приводу стверджує, що «Касіян Сакович, як і зазначені вище діячі, «вивчені... в душі того віку відродження». Вони є представниками «людей енергійних, талановитих, трудящих і, як на свій час, читаних і вчених, гідно репрезентують наше літературне відродження» [25; с. 12].

Дослідники національної історії, історії культури козацької доби М. Грушевський, І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, З. Хижняк, О. Дзюба, П. Кралюк, як і Іван Франко, а перед ним М. Максимович, відзначають значний внесок Саковича в розвиток братського руху, культури, філософії, освіти, літератури, руху за об'єднання східних і західних християн, патріотизму родимців. У панегіричній епічній поемі «**Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного**» вустами другого декламатора Петра Балики поет, розмірковуючи над лицарськими чеснотами небіжчика, висловлює доречний для нашої нації висновок-роздум: запорозьці, очолені гетьманом Сагайдачним,

За вітчизну потужно себе виставляли
І про власне здоров'я нітрохи не дбали.
Сам (гетьман – М.К.) волів, наче Кодрус, той цар у Атенах
Полягти, щоб вітчизна пишалась спасенна.
За вітчизну – бо краще і голову скласти,
Ніж піддатись ганебно, навколішки впасти.
Той з вітчизною згодом піде погибати [23; с. 234].

Щоб зрозуміти творчий доробок, громадянсько-конфесійну, патріотичну, пошуково-новаторську позиції Касіяна Саковича, Мелетія Смотрицького, Кирила Ставровецького, Йова Борецького, Петра Сагайдачного, братів Зизаніїв, Елисея Плетенецького, Памви Беринди, тощо як виразників свого переломного часу (кінця XVI – початку XVII ст.), треба не опускати з уваги той бурхливий вир в Україні, характерний для всіх сфер суспільного, культурного, мілітарного, церковного, освітнього, особистісного життя. На теренах нашої Батьківщини від Західних Закарпаття, Галичини до Слобідської України проходило вперте протистояння старого, традиційного з новим, носіями якого були гуманістично-ренесансні сили, котрі відсували вбік магнатсько-князівський стан і його традиції. На Запорізькій Січі провід козацтва взяли в свої руки вихідці з демократично-шляхетського стану, високоосвічені, стратегічно й політично мислячі авторитетні особистості. Змагальність за вплив на розум, почуття, переконання вірників вперто й не завше вишукано ведуть провідні представники української римокатолицької, унійної, православної, реформаторської Церков поміж собою та з натиском польської католицької. Попереду цих протистоянь з боку православних йдуть діячі братського

¹ Касіян Сакович у своїх переконаннях є попередником філософського вчення Григорія Сковороди про самопізнання.

руху, уніатів-василіяни, римокатоликів-езуїти, котрі, розбудовуючи освітні заклади різних рівнів, дорікаючи магнатам, шляхті за недбальство в цій сфері, беруть ініціативу в свої руки, вдавшись до гуманістично-ренесансного принципу: через освіту, виховання до перемоги нашого (мого) над супротивним. Цей принцип взяли на озброєння й запорожці та духівництво з культом Київської Русі-України як національної державної античності, етноміфологічних теорій сарматизму в аристократичному стані, хозаризму — в шляхетсько-демократичному. Козацькі повстання 1590-1630-х рр. не лише загострили національно-визвольні прагнення українців, але й одержали політично-виховне обґрунтування в церковному проповідництві, літературній, усній народній епічній творчості, театрі, за шкільними, студентськими лавами. Протиборство як шлях до оновлення, пізнання та визначеності з порядку денного не сходив у всіх сферах українського суспільства, що розпочалося ще в середині XVI ст., коли на теренах Речі Посполитої наші гуманісти-римокатолики в своїх вченнях, літературно-публіцистичній творчості почали активно опрацьовувати теми українсько-руської історії, національної самобутності та державницької перспективи (Станіслав Оріховський, Йосип Верещинський та їхні послідовники).

На цей шлях стало Львівське церковно-освітнє братство, котре, усвідомлюючи власну історичну місію, не лише рятувало від розвалу православ'я в Україні, але й через культурно-освітню, суспільно-політичну діяльність, практику духівництва, стало міцно на шлях розбудови української України. «Десант» львівських братчиків до Києва у 1615 році започаткував його відродження як національної столиці, «другого Єрусалиму», «другого Риму» виразно окресливши об'єднання довкола їхньої програми діяльних і патріотично орієнтованих братчиків, духівництва, запорожців, очолених П. Сагайдачним, освітян, друкарів, громадських діячів. Серед кагорти цих відроджувачів бачимо й Калліста (у чернецтві – Касіяна) Саковича. Коли в 1654 році син Антіохійського патріарха Макарія Павло Халебський разом з батьком відвідав Україну в час розвитку Національно-Визвольної війни під орудою Б. Хмельницького, то вони побачили цивілізовану в усіх проявах націю українців, і в своїх подорожніх нотатках **«Країна козаків»** він відзначив засади цієї цивілізованості: «Починаючи з Рашкова й далі по всій землі русів, себто козаків, ми завважили пречудову рису, яка викликала у нас подив: усі вони за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх дружин і доньок, уміють читати й знають порядок служб та церковні наспіви опріч того, панотці не залишають сиріт напризволяще, аби ті невігласами вешталися вулицями, а навчають грамоти» [3; с. 12].

Цей висновок Павла Халебського наочно підкреслює історичний внесок у цивілізаційний поступ українців, освічених і вихованих у низових, середніх і вищих освітніх закладах України, Європи.

Відомо, що Касіян Сакович, як і його приятелі та однодумці Мелетій Смотрицький, Кирило Транквіліон-Ставровецький, перейшов із православ'я в унійну Церкву, а згодом і в римокатолицьку. (Типове в Україні явище і сьогодні). Аналізу та поясненню його вчинків присвячено немало висновків учених-до-

слідників. Він, як і його зазначені однодумці-приятелі, належать до кола знакових учених і письменників, церковних діячів першої половини XVII ст. Життєвий шлях Саковича, повен вагомих, доленосних кроків і дій, що відбилися на щаблях українського духовно-культурного розвитку. Серед впливових осіб, які зіграли етапну роль у його зростанні, важливу роль зіграв чашник Волинської Землі, самовідданий православ'ю борець за його розвиток, шляхтич Лаврентій Древинський, котрому він присвятив свій перший філософський трактат (підручник) «Аристотелівські проблеми» (1620р.). Лаврентій Древинський, виступаючи в 1620 р. на Київському православному соборі, аналізуючи критичний стан у Церкві, причини переходу в Унію розумних і дійових вірників, духівництва, зробив вагомий для історії того часу висновок: «Якби дехто з нашого духовенства не відступили від свого законного пастиря і якби ті, що відійшли від нас, не повстали на нас, – то такі науки, такі училища і таке число достойних і учених людей ніколи не з'явилося б у руському народі» [19; с. 323]. Висновок Лаврентія Древинського про наявний світоглядно-психологічний конфлікт між представниками гуманістично-ренесансної та ортодоксально-консервативної гілок православного духівництва, прихильниками проєвропейського та провізантійського шляхів розвитку, дає підстави відкинути будь-які суб'єктивні звинувачення не лише Саковича, Смотрицького, Ставровецького, а й усієї унійної (греко-католицької) Церкви.

Як вихованець Замойської та Краківської академії, братський діяч, вихователь князя Адама Киселя, виразник сарматської етноідеологічної та її модифікацій в «козарську» (хозарську); виразник гуманістичного раціоналізму, національно-центричний, Калліст-Касіян, йдучи шляхом своїх попередників, представників католицької України-Руси, з перших освітньо-науково-письменницьких кроків обрав шлях служіння українському євроцентризму практичного втілення вагомих ідей, «універсальної унії» в християнстві та єдності різностанової і різноконфесійної України як запоруки до неї, унії. Свідомо звертаючись до різних видів діяльності, творчості, він залишається вірним власній ідеї, надихаючи на цей шлях найближче оточення і надихаючись порадами впливових і мудрих сучасників із братських шляхетних, князівсько-магнатських верств українського суспільства, про що засвідчують його вірші. Касіян Сакович, як увиразнює його творчість, є представником ренесансно-класицистичної естетики, втіленої в його козацькому сарматизмі, відбитому в панегіричній поемі «**Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича -Сагайдачного**» (1622 р.) з культом лицарських чеснот і вірності королеві Речі Посполитої.

До цього твору він підійшов збагаченим філософськими, історичними, літературними, релігійними знаннями, життєвим досвідом і розумінням значення для країни, людини, людства ідеального героя-провідника, особливостей історичного часу, в якому живе і діє. Дорослішанню та збагаченню мудрістю сприяла йому викладацька праця в родині князів Киселів, Київському братстві, ректорство в Київській братській школі впродовж 1620-1624 рр.

Готуючись до викладацької діяльності, в 1620 р. Сакович написав перший в Україні підручник з філософії «**Аристотелівські проблеми**», орієнтуючись на популярні в Європі псевдо-аристотелівські апокрифи. Обравши катехитичну форму викладу вчення «князя усіх філософів», К.Сакович науково-популярним стилем викладає власну версію вчення античного філософа, адаптуючи його до національних традицій інтелектуальної прози, вікових ознак і можливостей учнів. Автор втілює в трактаті світогляд і завдання братського діяча в розумінні історичної ролі освіти для збереження та розвитку національної культури, зацікавлення до цієї діяльності заможних людей. Задля окреслення ренесансного типу потрібних ознак у людей підкреслює мудрість, завбачливість, знання, фаховість», та інші доблесті... Належні доброму громадянину», наявні в Древинського, волинських «достойників» - князів Четвертинських, Пузин, Воронецьких панів Гулевичів, Потіїв, Загоровських [20; с. 340-357]. Опрацьовуючи вчення античного філософа про природу, будову людського організму, властивості та призначення частин тіла, людських органів, потребу досконалих знань кожній людині про них, про шлях людського життя, стосунки між людьми, статтями, психологічні властивості співжиття, автор переконує у великій мудрості природи, котра створила й удосконалила людину.

У «**Трактаті про душу**» (1625 р.), присвяченому князеві Яремі Четвертинському, Сакович продовжує адаптувати вчення Аристотеля для сучасних потреб. Орієнтуючись на доводи античного автора, він опрацьовує власне вчення про безсмертність душі, опираючись на біблійне, античних, середньовічних, сучасних філософів вчення. Цей трактат є своєрідною діалогією Саковича в жанрі інтелектуальної ренесансної прози, олітературненої за допомогою художніх прийомів: використання книжних сентенцій, прислів'їв, приповідок, порівнянь, крилатих висловів власного і запозиченого походження. Обґрунтовуючи основну категорію трактату – вчинок – надав йому переконливого етичного забарвлення. У доданих до трактату «Аристотелівські проблеми» зразках промов-штампів під час одруження, на похороні, як риторичних вправ, письменник як братський просвітник дбає про культурне зростання сучасників із увиразнених націоцентричних засад, прищеплює загалові витончено-шляхетні переконання, смаки в буденному та екстремальному бутті. Як прихильник методів спостереження, експериментів дбає про удосконалення людини як особистості, що вона повинна, усвідомлювати, що всі досягнення, корисні здобуті впертою й творчою працею; заперечує негуманне ставлення до жінки, целібат, недооцінювання суспільної ролі «робочих людей» (вперше використовує в нашій науці й літературі цей термін).

Зосередившись на вченні про людину як частину природи, що живе й розвивається за її законами, Касіян Сакович у філософських трактатах, написаних за законами й зразками охудожненої інтелектуальної прози, розгорнув у нашій науці такі філософські проблеми, як вчення про самопізнання, фізіологічну будову людського тіла, природну мудрість, смерть, про працю як основу розвитку людства, обов'язкову для кожної людини, доцільність, душу, розум, волю, свободу, гріх,

безкінечність, Бога, антропоцентризм, природний закон, макрокосм, мікрокосм, розмежування компетенцій філософії та теології, чистилище, досвід, час, рівну нерівність. Своє вчення як представник гуманізму спрямовує в україноцентризм задля розгортання реформаторської діяльності в суспільстві, обґрунтування мілітарності козацького стану, моделі гетьманської держави.

Запропонувавши національному суспільству, православній, унійній Церквам високі ренесансно-класицистично-гуманістичні стандарти, до яких воно ще недостатньо було готовим, Сакович у пошуках сприятливого підґрунтя для реалізації власних можливостей і покликання, переходить з православ'я до унії, з унії до римокатолицизму, зосередившись на викритті усього недосконалого, ганебного, що заважало цим конфесіям сповна відігравати свою історичну місію в розвиткові української цивілізації. Як пише архієпископ і історик давньої національної літератури Ігор Ісіченко, в полемічно загострених публіцистичних творах, висловлених претензіях, критиці вчорашніх одностумців із засад римокатолицького підходу до українського церковного буття, йому «не відмовити в дотепності та влучності спостережень» [1; с. 157].

Касіян Сакович – автор полемічних творів «Календар старий» (1640), «Перспектика» (1642), «Діалог, або Розмова Мацька з Діонісієм» (1642), «Окуляри Календареві Старому» (1644), «Оскард, альбо Молот на знищення каміння схизматичного» (1646). Окрім того, він дотичний до редагування та друку знаменитої «Апології» (1628) Мелетія Смотрицького, за що був підданий анафемі на Київському православному соборі 1628 року, переклав польською мовою твір унійного полеміста Івана Дубовича «Собор Київський схизматичський» (1641). Його полемічні твори написані «ущипливо», тому викликали дружню, не менш «ущипливу», відповідь уніатів і православних, котрі разом доводять, що принципові питання міжконфесійних стосунків у них відсунуті на друге місце, бо зосереджені полемісти на другорядному, на взаємообразах. Але, як переконує владика Ісіченко, Сакович «привернув увагу до реальних проблем обрядової культури, змусив єпископат пильніше дбати про їхнє подолання й стимулював у літературній полеміці розробку теми ідентичності Східної Церкви, її обрядових складників та засобів її збереження» [1; с. 158].

Із далекої часової віддалі, коли психологічно-емоційні струси вляглися, бачимо, що Сакович упродовж свого життя залишався вірним реформаторським братським ідеалам та ідеям і йшов наперекір привабливим прибутковим можливостям у Батьківщині, втративши ректорство в Київській братській школі, архимандритство в Дубні, можливість проживати в рідному краї, що зумовило його виїзд до Кракова.

Найбільшим досягненням Касіяна Саковича в національній культурі, безперечно, є його панегірично-епічна декламаційна поема «**Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного**» (1622). У ній переплелися особисті, козакофільські, патріотичні, братсько-освітнянські, ренесансно-класицистичні українські ідеї, ідеали з гуманістичними ідеями та ідеалами державного

володаря-філософа, національного провідника, мудрого й досконалого рицаря, християнина й справедливого, котрі він побачив у постаті гетьмана Петра Сагайдачного – загальнонаціонального улюбленця. Цей гетьман вчасно і вдало, після закінчення земного шляху династії князів Острозьких в 1620 р., став на шлях відродження держави в Україні в напрямках літературно-дипломатичному, відродження православної єрархії, в підтримці розвитку освіти та Львівського, Київського, Луцького братств як гарнатів і провідників у належному розвитку культурно-духовної сфери в Україні, в професійно-вишколеному козацтві.

Поет, як визнаний і активний братський діяч, – виразник і пропагандист братської ідеології, свідомо створив панегіричну поему. Як зразковий твір для риторичних вправ у школі, для декламації її перед численними аудиторіями, як орієнтир для інших панегіристів. Він водночас доводив, що поруч із латино- і польськомовними творами цього жанру, вкраїномовні панегірики повинні розвиватися не менш активно, як і ті. Поділяє радість, переконання київських проповідників, що на діяльність козацтва і гетьмана як державовідбудувників, заявлена в «Протестації» Йова Борецького та інших співавторів, справедлива і своєчасна, Сакович вельми болісно зустрів його завчасну смерть. Перебуваючи у стресово-психологічному стані, переплітає в поемі власні філософічні, політичні, патріотичні, етично-естетичні роздуми, емоції з канонічними жанровими вимогами, водночас роздумуючи над питаннями потреби продовження шляху і напряду діяльності Сагайдачного новообраним гетьманом Оліфером Голубом, роздумує над потребою спадкового розвитку цих традицій в Запорізькій Січі. Як гуманістично-орієнтована особистість, поет не може обминути трагедію родини гетьмана, тому з переконливим співчуттям розповідає про спільне горе нації і родини, котре не лише очищує душу сучасників, але й нагадує про потребу єднання в біді і radoшах людини й суспільної спільноти.

Джерелом успіху твору є його художня досконалість, в основі якої лежать глибоко пережиті, обдумані історичні факти, стратегічні плани, тодішньої братсько-політичної еліти, особистісні, національні переживання майстерно й переконливо втілені у змісті і формі поеми, зокрема її ідейність.

Увага до панегіричної поеми Касіяна Саковича, започаткована в новітній час Михайлом Максимовичем, не спадає до нинішнього дня. Дослідників вабить її досконалість та етапне історико-культурне значення. Намагання поглиблено проаналізувати її художню вартість кожним поколінням учених засвідчує спектр жанрових ознак і визначень, запропонованих ними: епічна поема (М. Максимович); ґратуляційні вірші (І. Франко); поема, панегірик, похвала і апологія козацької свободи, посмертний панегірик (М. Грушевський); прекрасний вірш (Н. Полонська-Василенко); головне джерело до життєпису П. Сагайдачного (Д. Дорошенко); дидактично-ренесансна поема, риторичний куншт, панегірично-похоронна промова, евлогія, поема-кантата (Г. Грабович); поетична біографія П. Сагайдачного, поетичний філософський трактат, поема (П. Кралюк); поема-лямент (Б. Криса); панегірик-некролог, програмна поема, панегірик з новелістичними сюжетами (І.

Ісіченко); лямент, декламаційна композиція (В. Кречотень); панегірична поема, складний панегірично-історичний твір (В. Колосова); поема, лямент, фабльо, декламаційна драма, панегірик-лямент, чиста декламація, панегірик-декламація (Валерій Шевчук); поема пророцтв (А.і Б. Бички); панегірик (П. Білоус); ритуальні вірші (С. Бабич); новітній епос (М. Трофимук) тощо. Вдавшись у творі до риторично-декламаційного викладу думок, насичення його патріотично-повчальними думками і образами, поет переплітає героїчну тематику з ренесансно-філософськими роздумами й трактуваннями тем, ідей, образів свободи, вольності, героїзму, розуму, лицарськості гетьмана, запорожців, слави воїнської і духовної; віри, вірності, боротьби з ворогами України та людськими внутрішніми; сметрі як честі, природного явища і відповідальності, Божої покари або нагороди; пам'яті, обов'язку кожної людини; любові синівської, батьківської, подружньої; освіти, братств, Запорізької Січі, влади; обов'язку гетьмана, воїна; історичної пам'яті, станових вартостей, слави, гідності, честі, перемоги, вірності присязі і пілеглості володареві (королеві); вірності родини, національної, чоловіка, дружини; національного провідника і оборонця тощо, надавши їм філософськи забарвлених монументальних ренесансно-класицистичних і віровченневих ознак. Такий змістовно-образний синкретизм панегіричної поеми Саковича не лише увиразнює її постійну актуальність, повчальність, художню насиченість, на утвердження в суспільстві, українській спільноті петичної потреби творення, поширення і утвердження героїко-патріотичного духу визволителів з неволі, обронців правди, свободи, віровчення, Батьківщини, родини, людини, культу героїв на прикладах подвижництва і подвигів найкращих синів і доньок нації, культу героїзму предків, української державності і християнства, опертих на непроминальних завюваннях і заслугах ще в далекій Античній добі, продовженій в Середньовіччі та нагально необхідній в козацькій. Зосередивши увагу на кількох визначальних архетипних образах, доречно характеризуючи їх епітетами, поет надає їм мотиваційної психологічної переконливості, монументальності та емоційного впливу на реципієнта. Цими творчими засобами він досягнув художньо-повчальної виховної наповненості твору, що вимагалось від нього правильними тодішніх поетик і риторик, філософією та естетикою Відродження, Класицизму, культивованих в той час (XVI – першій половині XVII ст.) в Україні римокатолицькою, унійною, братською, а згодом і православною елітою в латино-польсько-україномовній літературі.

У центрі панегіричної поеми **«Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного»** образ гетьмана, котрий в творі має історично-доленосні ознаки національного ідеального володаря, полководця, доброчинця, просвітника й духовно-мілітарного лицаря. Він, перконує поет, «справ рицарських дільністю всюди слив», добрий, зацний, славний, «правий гетьман», «муж», «цний», славний, мензний (менжний) «на тілі хороший», милий, «вож[дь] славний», «наук в письмі нашому словенськом, навикший», благочестивий, «уцтивий», другий Замойський, бо не руйнував на завойованих у чужинців теренах церкви, «свій», «успокоїв віру нашу святу», рівнозначний з найбільшими античними во-

лодарями-полководцями Олександром Македонським, Кодрусом, Ксерксом, Нілом, Леонідом, Філядельфом, Севером, українськими монархами й полководцями Олегом, Володимиром Великим; «наш гетьман пострілений» ворогом; добродичем щедрим, братчик, зразковий для всіх рицарів у добродичних жертвах на освіту, шанувальник «пильний наук», «статечний у вірі», «милий малжонок», «добрий воїн», «достойний гетьман», ревнитель віри тощо.

Щирі любов, повага, віра в їхню історичну місію визволення Батьківщини з-під польської займанщини, в їхню рицарську досконалість і гідність характерні образів **запорізького козацтва**. Вони, козаки, в Саковичевому творі – «Яфетове плем'я», християни з доби Володимира Великого, статечні, «вборона Ойчизні», «рицарство», «славні», «зацні», «запорозькое славное рицарство», Богом благословенне воїнство, наші братчики, вірно Вітчизні й королеві служать, «зацное рицарство» тощо.

Створюючи образи ідеального національного володаря й полководця гетьмана Петра Сагайдачного та не менш «зацного» запорізького козацтва, поет усім твором наголошує, що їхня могутність і успіхи ґрунтуються на взаємоповазі, взаємодопомозі на досвід, вагомість і розуміння життєвої мудрості, що лише ця єдність допомагає одержувати перемоги над супротивниками, виконувати історичну місію відродженні державності в Україні:

Кгди ж гетьман не сам през ся, лечь войськом ест славний,
 А войско тиж гетьманом, довод то ест явний,
 Гетьман без войська, що ж ест, войско тиж без нього?
 Згола нічого не ест єдин без другого [21; с.222].

Як братський діяч і василіянин, Сакович до рівня державно-військових авторитетів світової непроминальної гідности підносить і образ св. Василя Великого, ідеального виразника християнської мудрости, побожности, скромности, символа і небесного покровителя чернечого ордену наших уніатів, в 1625 році до яких перейшов поет, - василіян.

Як україно- й християнськоцентрична особистість, виразник державотворчої і освітньої братської ідеології проєвропейського штибу, Касіян Сакович у поемі поєднує образи античних володарів з античними філософами Аристотелем, Сенекою, які були опорою для розумних дій і досягнень зразкових для Сагайдачного полководців. Проектуючи велич минулу в сьогодення, автор натякає на вдячний вплив на гетьмана мудрих порад Йова Борецького, Мелетія Смотрицького, як і на нього, Саковича. Таким він бачить і власну драматизовану епічно-панегіричну поему **«Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного»**, створену в руслі спільних переконань, завдань, сповідуваних ним і гетьманом, образ якого надихнув на творчий злет, суголосний з його, ректора Київської братської школи і речника нової державоцентричної еліти, прагнення спільними зусиллями досягти задуманої мети. Тому наголошує, що, «Каждий то з вас

признає, же автор не мутить», бо в Україні діяч церковний, освітній, військовий, повинен йти шляхом Сагайдачного задля повернення втраченого, пам'ятаючи, що
Тії цноти кгда кождий гетьман будет міти
Може найбільшим войском щасливе рядити [21; с. 238].

Цей висновок поета-філософа і пропагандиста братсько-класицистичних переконань суголосний з підтвердженнями його однодумців, направлених польському королеві Жигмунту III в «Протестації» 1621 року: «...козаків, низових запорозьких та донських, поклав Господь,...щоб ними турків і татар невірних страшити і громити» [19; с. 324].

Не менш важливими для людини, особистості, нації, борця за визволення є його духовний світ, переповнений високими істинами, вихованими родиною, батьками, школами, суспільством; загартованої випробуваннями, переконаннями і силою волі в боротьбі з неправдою, злом, завойовниками, власними вадами-гріхами. Надаючи панегірикові яскравого катарсисного (очищувального) виразу, поет розлого зображує, розмірковує над образом смерті, що супроводжує героїв твору повсякчас в їхніх діяннях. Він, образ смерті, в Саковича різнобічно мотивований, естетизований у виступах 5-12 декламаторів. Вона – як «бозький дар», «своя, тому про неї щогодинно треба пам'ятати, готуватися, заслужити гідну гідними житт'ям і вчинками, бо від неї «ніт лікарства».

Таким же монументальним є образ Вітчизни, котрий надихає на подвиги в боротьбі з ворогами, зловмисниками, злом. У поемі автор наголошує, що своїми досягненнями і чеснотами Сагайдачний і козаки керуються задля добробуту Вітчизни, бо вона «наша», справедлива, непідкупна, нездоланна, «дана Божим правом» нам і потребує такої ж уваги до себе. Мотиваційними архетипними образами, що увиразнюють діяння, життя українців, козацтва є образи **волі, вольності**, котрі мають найвищий рівень узагальнення – вони «золоті». Філософськи обґрунтованим образом твору є образ часу, як уконкретизованого величчю його випробувань і заслуг, зображених у здобутках запорізьців і гетьмана, у численних військових битвах з московитами, татарами, турками, задля покарання агресорів за чинені кривди, трагедії, напади на Україну, нищення українців, інших людей. І гетьман, і січовики зображені носіями покари злочинцям, визволителями покривджених, упосліджених, рятівниками України, Речі Посполитої, Європи від турецького загарбництва. Створені образи переможних козацьких битв під орудою Сагайдачного у Кафі у «Мультиянській землі», над «інфлянтчиками», у «Волошех», у Хотинській війні, надають їм виразних ознак монументальності, заслуженої пошани, історичності, безсмертної пам'яті українців.

Дбайливість, відповідальність, звитяга, свободолюбство, справедливість, жертвна боротьба зі злом, просвітницька цивілізованість, добродійство і щира віра об'єднують героїв твору – гетьмана, козаків, автора – зображених у повчальному дискурсі з негідністю, представленою ворогами України, християнства; ув єдності національних чеснот і діяльних їх носіях поет бачить (і переконує) «успішний поступ в історичному розвитку українців».

Проповідувані в творі ідеї, ідеали, переконання характеризують автора як їх носія, тому його образ не менш переконливий, ніж образи гетьмана Сагайдачного і запорожців, що зображує Касіяна Саковича як особистість яскраво виражену, носія ренесансно-гуманістичних, реформаторських переконань, який свідомо став на шлях боротьби з відсталістю, байдужістю в українському суспільстві, з конфесійним консерватизмом православних і уніатів, так щиро й відверто окреслених його приятелем і добродійцем, Лаврентієм Древинським.

Окрім панегіричної поеми **«Вірші на жалісний погріб шляхетного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного»** поет написав ще шість поетичних творів. Поема розпочинається геральдичним віршем «На герб сильного войська...запорозького», котрим автор підкреслює історичну вагу та власне переконання й симпатії до січовиків, заслужені їхніми подвигами в обороні України.

Кгди мензства запорозцов кролеве дознали,
Теди за герб такого їм рицера дали!
Которий ото готов ойчизні служити,
За вольность її і свой живот положити.
І, як треба, землею альбо тиж водою –
Вшеляко он способний і прудкий до бою [21; с. 220-221].

Цей вірш супроводжує графічне зображення герба Війська Запорозького як основної сили, що допомогла гетьманові Сагайдачному звершити свій талант полководця і державобудівника.

Поет тісно співпрацював із волинськими магнатами, князями, котрі допомагали йому друкувати його книжки, сприяли кар'єрному зростанню, впливу на тодішнє суспільство. На віддяку за добродійність він створив геральдичні вірші, створені польською мовою, в яких описує заслуги і внесок роду адресата в оборону нашої Батьківщини-України від різних нападників. Вірш **«Кого, озброєний рицарю, розчарованого проганяєш?»**, що входить до передмови в «Трактаті про душу» (1625), присвячений добродійцеві князеві Юрієві Чарторийському, в якому описаний родинний герб князів і звернена увага на їхні історичні заслуги.

Князеві Станіславу Любомирському присвячені вірші на герб їхнього роду в полемічних трактатах «Перспектива» (1642) під назвою **«Любомир по-слов'янськи є любителем спокою»**, а в **«Окулярах Старому календареві»** (1644) під назвою **«Той, хто на оборону Вітчизни Марса вів до бою»**. Автор у цих віршах зосереджується на описі історичного внеску князів Любомирських в мілітарну історію України, її оборону і непроминальну пам'ять про заслужену повагу.

У трактаті **«Календар старий»** (1640) Касіян Сакович піддає критиці прив'язаність до нього, старого календаря, українських унійної та православної Церков, які цим кроком наносять шкоду загальнохристиянському об'єднання й розвитку. Цю ж тему розвиває і у вірші **«Щоб ви бачили, як нам це боляче»**, розмірковуючи над необдуманим кроком уніатів у цьому питанні. До цієї ж теми

він звернувся і в «Перспективі», написавши двовірш як узагальнений висновок із полемічних дискусій:

Хоча календар не є ознакою віри,
Але різниця в ньому приносить шкоди Русі безмірні
(переклад мій. – М.К.) [4; с.196-206].

Запропонований літературний портрет Касіяна Саковича приурочений до 440-ї річниці від його народження, що відзначатиметься в 2018 році, не претендує на вичерпність. Він покликаний ще раз нагадати сучасним українцям, що в історії нації, національної культури ще багато малознаного, хибно (із проколонізаторських засад) трактованого, суперечливого, бо в багатоконфесійного народу, яким ми є, внутрішні суперечності, непорозуміння на віровченневу ґрунті неминучі, але ми, задля свого подальшого самостійно-державного, самобутнього розвитку повинні якнайглибше пізнати себе засвоївши весь набуток з героїчно-трагічної нашої долі, стати понад конфесійними рамцями й підходити до кожного історичного, історико-культурного явища мудро, зважено і відповідально, пам'ятаючи, що кожна людина, кожен народ у своєму розвитку набувають досвід, опертий на пошуки, знахідки, апробації, відбір і практичне використання.

Як зазначає сучасний дослідник історії національної культури, створеної українцями-католиками, Володимир Литвинов, поширювані ними «ідеї громадянського гуманізму сприяли формуванню національної самосвідомості, патріотизму, прагнення працювати на «спільне благо»; утверджували цінність політичних свобод. Вони послужили згуртуванню українського народу у вирішальний період його національного становлення» [17; с. 265]. Власне до цих подвижників слова і чину належав Касіян Сакович, «радикально налаштований український гуманіст» у розумінні призначення національних мілітарних сил – козацтва і об'єднаної Християнської церкви під орудою Папи Римського [17; с. 265].

ЛІТЕРАТУРА

1. Архиепископ Ігор Ісіченко. Історія української літератури: епоха Бароко XVII- XVIII ст. – Львів – Київ – Харків: Святогорець, 2011. – 567 с.
2. Бичко Ада, Бичко Богдан. Світлотінь Касіяна (Калліста) Саковича. – К.:Український Центр духовної культури, 2005. – 168 с.
3. Булас ібн аз-Заїма аль Халебі (Павло Халебський). Країна козаків. – К.: МСП «Козаки», 1995. — 85 с.
- 4.Вагилевич Іван-Далібор. Польські письменники-русини (з додатком «Латинські пистменники-русини»). – Перемишль; Південно-Східний науковий інститут, 1996. – 319 с.
5. Возняк Михайло. Історія української літератури у 2-х кн. – Львів: Світ, 1992. – Кн.1. – 694 с.
6. Грабович Джордж. До ідеології Ренесансу в українській літературі: «Вършѣ на жалосний погреб гетьмана Петра Сагайдачного» Касіяна Саковича// Україна XVII ст.між Заходом та Сходом Європи: матеріали I-го українсько-італійського симпозиуму. – Київ-Венеція: Артек, 1996. – С. 277-295.

7. Грушевський Михайло. Історія української літератури в VI. Т. 9 кн. – К.: Обереги, 1995. – Т. VI. – 708 с.
8. Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине: вторая половина XVI – первая половина XVII в. – К.: Наукова думка, 1987. – 131 с.
9. Дзюба Олена. Касіян Сакович // [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Sakovych_K
10. Ігор Ісіченко «Вірші на жалосний погреб гетьман Сагайдачного» о. Касіяна Саковича та проблема витоків «козацького Бароко» // <http://www.medievalist.org.ua/>
11. Іпатій Потій. Унія // Українські гуманісти епохи Відродження: антологія у 2 частинах. – К.: Наукова думка, «Основи», 1995. – Ч. II. – С. 101-130.
12. Історія філософії на Україні в 3 т. – К.: Наукова думка, 1987. – Т. I. – 399 с.
13. Колосова Вікторія. Твір Касіяна Саковича «Вірші на жалосний погреб Петра Сагайдачного» // Радянське літературознавство, 1969. - № 12. – С. 32-44.
14. Кралюк Петро. Вірші на жалосний погреб Петра Канашевича Сагайдачного // <http://incognita.day.kiev.ua/>
15. Крекотень Володимир. Вибрані твори. – К.: Обери, 1999. – С. 206-239.
16. Криса Богдана. Пересотворення світу: Українська поезія XVII-XVIII століть. – Львів: Свічадо, 1997. – 215 с.
17. Литвинов Володимир. Католицька Русь: історико-філософський нарис. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 274 с.
18. Маслов Сергій. Вірші Касіяна Саковича «На жалосний погреб П.К. Сагайдачного» // Українська література, 1942. - № 5-6. – С. 222-226.
19. Маслов Сергій. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI – першій половині XVII століття // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 319-341.
20. Пам'ятки братських шкіл на Україні: кінець XVI – початок XVII ст. Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. 566 с.
21. Смотрицький Мелетій. Тренос. – К.: Талком, 2015. – 560 с.
22. Українська література XVII ст.: синкретична, писемність, поезія, драматургія, белетристика. – К.: Наукова думка, 1987. – 605 с.
23. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія у 2 частинах. – К.: Наукова думка, «Основи», 1995. Ч. II. – 431 с.
24. Філософія Відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 334 с.
25. Франко Іван. Наші коляди // Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 7-41.
26. Франко Іван. «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.». – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 194-470.
27. Шевчук Валерій. Муза роксоланська: Українська література XVI- XVIII століть у 2 кн. – К.: Либідь, 2004. – Кн. I: Ренесанс. Раннє бароко. – 398 с.
28. Яременко В. В. Українська поезія першої половини XVII ст. (передмова) // Українська поезія XVII століття: антологія. – К.: Радянський письменник, 1988. – С. 5-28.